

УДК 364.4 – 056

Балдинюк Олена,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи
УДПУ імені Павла Тичини

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено історію виникнення поняття «інвалід» та його зміни залежно від культурних традицій і соціальних умов. Охарактеризовано основні нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення реалізації прав людей з особливими потребами в Україні. Здійснено аналіз актуальних проблем соціального захисту дітей-інвалідів в Україні та проаналізовано їх причини: складні економічні умови, погіршення екологічної ситуації, погіршення якості продуктів харчування, зростання стресових ситуацій у повсякденному житті, недосконалість існуючої системи медичного та соціального забезпечення.

Ключові слова: діти, інвалідність, діти з особливими потребами, соціальна політика, соціальний захист, інклюзивна освіта, права дітей з особливими потребами, актуальні проблеми, шляхи подолання.

В статье исследована история возникновения понятия «инвалид» и его изменения в зависимости от культурных традиций и социальных условий. Охарактеризованы основные нормативно-правовые акты, направленные на обеспечение реализации прав людей с особыми потребностями в Украине. Осуществлен анализ актуальных проблем социальной защиты детей-инвалидов в Украине и проанализировано их причины: сложные экономические условия, ухудшение экологической ситуации, ухудшение качества продуктов питания, рост стрессовых ситуаций в повседневной жизни, несовершенство существующей системы медицинского и социального обеспечения.

Ключевые слова: дети, инвалидность, дети с особыми потребностями, социальная политика, социальная защита, инклюзивное образование, права детей с особыми потребностями, актуальные проблемы, пути решения.

The article investigates the history of the concept of «disabled person» and its changes depending on cultural traditions and social conditions. The main normative legal acts aimed at ensuring the realization of the rights of people with special needs in Ukraine are characterized. The analysis of the actual problems of social protection of children with disabilities in Ukraine has been made and their causes are analyzed: difficult economic conditions, deterioration of the

ecological situation, deterioration of food quality, growing stress in everyday life, imperfection of the existing system of medical and social security.

In order for people with functional limitations don't feel isolated, uncomfortable, could fully realize themselves. It is necessary to make changes in the social policy of the country, to create real conditions for them for rehabilitation and social integration. The level of state social protection of persons with special needs is a reflection of the society development level.

Key words: *children, disability, children with special needs, social policy, social protection, inclusive education, rights of children with special needs, actual problems, ways to overcome*

Одним з важливих напрямів соціальної політики держави на сьогодні є соціальний захист людей з особливими потребами.

Ще донедавна в державі щодо людей з інвалідністю підтримувалась пасивна політика: матеріальна підтримка та можливість працювати на спеціалізованих підприємствах організацій інвалідів. Сьогодні обов'язком держави є соціальна інтеграція таких людей, створення рівних можливостей для повноцінного життя, самореалізації, здобуття освіти та працевлаштування.

Для того, щоб люди з функціональними обмеженнями не відчували себе ізольовано, некомфортно, могли в повній мірі реалізувати себе потрібно проводити зміни в соціальній політиці країни, створювати їм реальні умови для реабілітації та соціальної інтеграції. Рівень державного соціального захисту осіб з особливими потребами є відображенням рівня розвитку суспільства.

Складні економічні умови, погіршення екологічної ситуації, погіршення якості продуктів харчування, зростання стресових ситуацій у повсякденному житті, недосконалість існуючої системи медичного та соціального забезпечення призводять до збільшення кількості дітей-інвалідів.

Міністерством соціальної політики України вже зареєстровано близько 3 млн. людей з інвалідністю, зокрема 168 тис. дітей. Крім того, збільшується їх кількість: щорічно реєструється 200–220 тис. осіб, на 450 тис. вагітностей народжується 150 тис. дітей з вродженими вадами, серед яких 20 тис. – із важкими порушеннями.

Вивченням проблем інвалідності та соціального захисту осіб з інвалідністю присвячено дослідження Р. Вайноли, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, А. Капської, І. Коршакової та ін.

Значний внесок у дослідження цієї проблеми внесли В. Гудоніс, М. Кравченко, О. Петроє, В. Ляшенко, В. Петрова та ін.

Мета даної статті – здійснити теоретично-комплексне наукове дослідження щодо проблем соціального захисту дітей з особливими потребами та запропонувати шляхи їх подолання.

Людство неоднозначно ставилось до людей з фізичними вадами. Так, у первісному суспільстві таких людей фізично знищували. У Древній Спарті хворобливе та слабе немовля відбирали у батьків та скидали у прірву зі скелі [12, с. 37].

Як свідчить література, в Римі під час ігор в Колізеї дітей з інвалідністю кидали під копита коней, проводилися бої сліпих гладіаторів, бої карликів з жінками. Часто сліпих юнаків відправляли на роботи на галерах, жінок змушували займатись проституцією, вчили просити милостиню [9, с. 8].

З прийняттям християнства ставлення до людей-інвалідів позитивно змінюється. При церквах та монастирях відкриваються перші притулки для неповносправних людей, де вони проживали та харчувались. Володимир Мономах II наставляв своїх синів не забувати убогих та сиріт, а його сестра Анна заснувала в Києві виховну установу для дітей убогих, де здійснювалося не тільки піклування, але й навчання ремеслу і азам грамоти.

В Україні в XV–XVII століттях специфічними формами допомоги стають «богадільні-шпиталі» основна мета яких полягала в опіці калік, безумних дітей та дорослих, непрацездатних сиріт та інших осіб, котрі внаслідок певних обставин не мали змоги самотійно забезпечити власну життєдіяльність.

У XVIII столітті відкривають спеціальні виховні будинки для безумних. Також згодом починають відкривати благодійні об'єднання, головним завданням яких було надання послуг для неповносправних людей [16].

У різні історичні епохи термін «інвалід» мав дещо різне значення. Якщо в X ст. він означав – «не від бога» і викликав презирство суспільства до вказаних людей, то в XX ст. його суть – «функціонально недієздатна особа» [11].

В українській мові до кінця XVIII ст. людина з вадою розвитку тлумачилась як «каліка», «калька», «хромець». В Уставі князя Володимира Святославовича серед переліку метрополітичних та церковних людей є список світських людей, які підлягають особливому судочинству, серед них – «каліка», «хромець», «сліпець».

На початку XVIII ст. у слов'янських мовах починає вживатися слово «інвалід» (від французького – безсилий, слабкий, важкопоранений), яке до кінця XIX ст. мало значення «той, хто відслужив, заслужений воїн, непристосований до служби через каліцтво, поранення, старість» [1].

У словнику російської мови С. І. Ожегова термін «інвалід» визначає «людину, як особу, яка втратила працездатність в результаті поранення, каліцтва або хвороби» [15, с. 214].

Декларація ООН «Про права інвалідів» наголошує на тому, що інвалід це – «особа, яка не може самотійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя через вроджене

або набуте порушення фізичних чи розумових здібностей» [3].

У Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» поняття «інвалід» визначається як «особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав [7, с. 36].

У Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (грудень 1993 р.) термін «інвалідність» Генеральною асамблеєю ООН, визначається як «наявність різнобічних функціональних обмежень».

У Законі України «Про основи захищеності інвалідів в Україні» під терміном «інвалід» розуміють «особу зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист» [6, с. 252].

В науковій літературі поряд з терміном «інвалід» загальноживаними є такі терміни як «люди з особливими потребами», «неповносправні», «особи з відхиленнями в розвитку», «особи з обмеженими можливостями», «люди з обмеженими розумовими та фізичними можливостями», «люди, які перебувають в особливо складних і надзвичайних умовах» та ін. [13].

Основними нормативно-правовими актами, спрямованими на забезпечення реалізації прав дітей та молодих людей з особливими потребами в Україні є: Конвенція ООН «Про права інвалідів»; Конституція України; Декларація прав дитини; Декларація про права розумово відсталих осіб; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; Закон України «Про соціальні послуги»; Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» та ін.

Державне регулювання соціального захисту інвалідів здійснюється органами загальної компетенції, а саме: Кабінетом Міністрів України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України та управліннями праці та соціального захисту.

На думку М. В. Чічкань соціальний захист становить соціально-захисну діяльність держави щодо поновлення чи заміни втраченої особою можливості забезпечити себе [19].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери під терміном «соціальний захист» розуміється «комплекс організаційно-правових та

економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [5, с. 421].

Соціальний захист включає в себе: державну соціальну допомогу; систему пільг та компенсацій; фінансове забезпечення програм соціального захисту інвалідів; освіту, соціальну та професійну реабілітацію; медичне забезпечення інвалідів тощо.

Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо [2].

Богданова І. М. соціальний захист дітей визначає як «систему соціально-правових заходів і гарантій, що забезпечують реалізацію й охорону законних прав і свобод дітей» [10, с. 474].

Ряд дослідників соціальний захист дітей з інвалідністю розглядають як «цілеспрямовану, розраховану на тривалий період, стратегічну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів, зорієнтовану на розв'язання існуючих проблем та створення правових, соціально-економічних, культурних, організаційних умов і гарантій, забезпечення недискримінаційного сприятливого соціального середовища для всебічного особистісного розвитку дітей з інвалідністю та повноцінної соціальної інтеграції їх у систему суспільних відносин» [18, с. 40].

Право дітей та молоді з обмеженими можливостями на соціальний захист та соціальне забезпечення є природним та невід'ємним правом, «належить до природних прав людини, не може бути відчужуване, відібране, обмежене чи подароване» [17, с. 102].

У зв'язку із соціально-економічними негараздами останніх років динаміка здоров'я дитячого населення нашої країни набула негативної тенденції. Росте кількість дітей з хронічною патологією, зростає дитяча інвалідність. Таку ситуацію дослідники пов'язують не лише з економічною нестабільністю, але й з погіршенням екологічних умов життя, розповсюдженням шкідливих звичок серед дітей, нехтуванням основними правилами здорового способу життя тощо.

Свідченням незадовільного стану здоров'я дітей і недостатнього рівня державного впливу на його покращання є показники дитячої інвалідності. Упродовж останніх років в Україні інвалідами впродовж року стають близько 17 тис. дітей, а серед усього дитячого населення діти з інвалідністю становлять 2,0–2,1% [4, с. 59].

Тому одним з пріоритетних напрямів діяльності держави є сфера охорони здоров'я, що включає право на безкоштовну медичну допомогу, надання засобів профілактики та розвитку ускладнень хвороб, право на отримання необхідних медичних препаратів та кваліфіковану медичну допомогу, а також право на реабілітацію та санаторно-курортний

відпочинок.

Держава повинна забезпечити ефективне медичне обслуговування дітей-інвалідів, вживати заходів для розробки програм раннього виявлення, оцінки та лікування дефектів, здійсненням яких будуть займатися фахівці. Вирішення проблем дитини-інваліда фактично покладено на сім'ю чи на установи, де вони постійно або тимчасово перебувають. Тому доцільно приділяти значну увагу ефективній медичній допомозі дітям-інвалідам, щоб забезпечити їм відновлення здоров'я та належне піклування [14, с. 141].

Надзвичайно важливою є проблема освіти. Створення системи інтегрованої освіти для людей з вадами здоров'я відбувається сьогодні у складних умовах, що супроводжуються недостатньо відповідними навчально-методичним і матеріально-технічним забезпеченням, безбар'єрним простором, підтримкою з боку держави. На сьогоднішній день лише 2,2 тисячі дітей навчаються в інклюзивних класах, де створено всі відповідні умови, а понад 100 тисяч дітей з інвалідністю інтегровано до ЗНЗ, де відсутні спеціальні умови.

Як наголошує директор Інституту спеціальної педагогіки НАПН України В'ячеслав Засенко, для забезпечення процесу навчання та виховання дітей з особливими потребами потрібно вирішити ряд проблем:

- оновлення законодавчої та нормативно-правової баз, стосовно освіти зазначеної категорії дітей;
- використання ресурсів спеціальної освіти при наданні корекційно-розвиткової допомоги дітям з особливими потребами, які перебувають в інклюзивних умовах, консультативної фахової допомоги їхнім батькам та педагогам;
- узгодження термінології, що використовується у законодавчих та нормативно-правових актах;
- розроблення організаційно-педагогічних умов раннього виявлення і корекційного впливу на дітей з особливими потребами та їх переддошкільної підготовки;
- упровадження інноваційних форм і технологій навчання дітей з особливими потребами (найперше – інклюзивної форми навчання);
- започаткування профільного навчання учнів з особливими потребами як у межах навчального закладу, так і в окремих класах (групах);
- розроблення психолого-педагогічних засад навчання, розвитку і соціалізації дітей спектра аутизму;
- оснащення навчальних закладів сучасною корекційно-розвитковою апаратурою;
- фінансування видання спеціальної літератури, внаслідок чого частина рукописів не видається і втрачає свою актуальність тощо [8, с. 25].

Важливим завданням держави є надання комплексних реабілітаційних послуг для дітей з особливими потребами. Це здійснюється через реабілітаційні установи будь-якої форми власності, що мають

ліцензію на надання таких послуг, незалежно від місця проживання дитини-інваліда. В Україні діють реабілітаційні установи різного спрямування (медико-соціальні, фізкультурно-спортивні, професійно-трудові тощо).

Реабілітаційні установи мають організувати процес реабілітації таким чином, щоб дітям з інвалідністю надати можливість досягнення та збереження функціонування оптимального рівня фізичного та психічного розвитку, забезпечити їх інструментами для досягнення в їхньому житті більш високого рівня незалежності.

Як наголошує Ольга Петроє, сучасний розвиток системи соціального захисту вимагає забезпечення кваліфікованими соціальними та педагогічними кадрами відповідних установ; удосконалення системи їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, підвищення їх соціального статусу, забезпечення їх економічних і соціальних гарантій. Тому необхідним вбачається вживання заходів щодо забезпечення підготовки необхідної чисельності соціальних та педагогічних працівників для роботи з дітьми з інвалідністю, організація постійно діючих курсів підвищення кваліфікації таких фахівців.

Аналіз наукових публікацій свідчить, що, незважаючи на зростаючу кількість надзвичайно цікавих і вагомих праць, ступінь вивчення проблеми вітчизняними авторами не можна вважати достатнім і вона потребує подальших досліджень у частині визначення шляхів модернізації існуючої системи соціального захисту дітей з особливими потребами та вирішення нагальних проблем на рівні різних суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник – Харків: Бурун Книга, 2011. – 160 с. – Ресурс доступу: http://libfree.com/126757282pedagogikasotsialna_pedagogika__bogdanova_im.html.
2. Гончаров А. В. Соціальний захист як правова категорія / А. В. Гончаров // Правова держава : історія, сучасність та перспективи формування в Україні : всеукр. наук.-практ. конф., 24 квітня 2009 р., Запоріжжя : у 2 ч. – Запоріжжя, 2009. – Ч. 1. – С. 51–53.
3. Декларація про права інвалідів (затв. Резолюцією тринадцятої сесії Генеральної Асамблеї ООН 3447 (XXX) від 9 грудня 1975 р.) / Ресурс доступу: <http://www.un.org>
4. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009-2016 рр.). К. – 2016. – 160 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
6. Закон України «Про основи захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – № 21. – С. 252.

7. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06 жовтня 2005 року № 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – С. 36.
8. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я // Особлива дитина: навчання і виховання, № 3, 2014 – С. 20–29.
9. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової – Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова – Еннс О. В., Буров С Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. – К., 2012. – 216 с.
10. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики : [навч. посіб.] / О. О. Біла, І. М. Богданова, З. Н. Курлянд та ін. // за ред. І. М. Богданової. – Одеса: Пальміра, 2005. – 544 с.
11. Козуб І. До питання про вживання поняття «Інвалід в національному законодавстві» / І. Козуб // Наука молода. – 2009. – С. 123–127.
12. Колісніченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навчальний посібник / А. І. Колісніченко. – Миколаїв: Видавництво МФ НаУКМА, 2002. – 274 с.
13. Малюга Л. Ю. Деякі аспекти використання поняття «інвалід» та його трактування / Л. Ю. Малюга // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – Вип. 6–3(1). – С. 140–142.
14. Нагорна В. В. Класифікація та види прав дітей з особливими потребами // Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 4. Том 1. – 2013. – С. 138–142.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под редакцией члена-корреспондента АН СССР Н. Ю. Шведовой, 18-е издание стереотип. – М.: Русский язык, 1986. – 620 с.
16. Сачок В. О. Теоретико-історичний аналіз розвитку становлення системи опіки і навчання осіб з вадами розвитку [Електронний ресурс] / В. О. Сачок. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012_96/Sachok.pdf
17. Сташків Б. І. Право громадян України на соціальне забезпечення // Збірник наукових праць. Серія «Право». Випуск 2. – Х.: Видавництво ХНАДУ, 2002. – 245 с.
18. Сутність та пріоритетні напрями реформування державної політики у сфері соціального захисту дітей з інвалідністю на сучасному етапі / С. К. Корнієнко, О. М. Петрос // Державне управління: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 37–46.
19. Чічкань М. В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / М. В. Чічкань; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009. – 20 с.